

**Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Навчально-науковий юридичний інститут**

Андріюк В.В.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ
методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи
(спеціальність D8 Право, денна форма здобуття освіти)

Івано-Франківськ, 2025

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № _ від ____ 2025 р.).

Рецензенти:

- доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної діяльності Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор Онищук І.І.

- доктор історичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, професор Адамович С.В.

Андріюк В.В. Філософія права та права людини: методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи (спеціальність D8 Право, денна форма здобуття освіти). Івано-Франківськ: Юридичний інститут Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2025.

ВСТУП

Сучасні умови становлення громадянського суспільства, побудови правової держави, утвердження принципів демократичного суспільства в Україні, удосконалення національного законодавства, реформування усіх сфер життєдіяльності українського суспільства передбачають формування, розвиток і закріплення нового юридичного мислення, правового світогляду, правової культури, в тому числі і високої професійної культури юриста, що немислиме без осягнення буттєвих основ права як самобутнього феномену та соціального явища, його поняття, сутності та змісту, його форм існування та цінності, а також ролі і значення у житті людини, держави, суспільства, що є предметом філософії права.

Філософія права та права людини як методологічна, світоглядна юридична навчальна дисципліна вивчається здобувачами вищої освіти-магістрантами протягом одного семестру і має на меті оволодіння системою сучасних теоретичних знань про дисциплінарний статус, предмет, завдання і функції філософії права, її основні підрозділи – правову онтологію, правову гносеологію, правову аксіологію та правову антропологію, а також фундаментальними знаннями про права людини, їх природу, сутність, класифікацію, системи захисту та юридичні гарантії реалізації. Саме при вивченні цієї навчальної дисципліни відбувається формування сучасної непозитивної правосвідомості майбутніх юристів, що базується на осмисленні права не тільки і не стільки як інструменту державної політики, а й як духовного феномену, що опирається на всю систему людських цінностей і сам ці цінності утверджує, а також усвідомлення прав людини як першоджерела та визначальної цінності права.

У результаті вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти повинні:

1) **знати** сенс права та його сутність, поняття; сучасні філософсько-правові проблеми; історію філософії права; основне питання філософії права щодо тлумачення співвідношення між природним та позитивним правом; основний зміст правової онтології, правової гносеології, правової аксіології та правової антропології; поняття, природу, сутність та основні властивості прав людини; класифікацію та характеристику основних видів прав людини;

юридичні гарантії, системи захисту та конституційні засади обмеження прав людини; еволюцію прав людини та тенденції їх розвитку; 2) **вміти** чітко окреслити межі філософсько-правової проблематики; точно визначити, що таке філософія і що таке право; орієнтуватися в концепціях та історії філософії права; аналізувати та застосовувати теоретичні знання про права людини в практичній діяльності; розрізняти види прав людини та розуміти особливості їх реалізації та захисту.

При вивченні *філософії права та прав людини* стоять наступні завдання:

- оволодіння правовим матеріалом щодо різних типів праворозуміння;
- ознайомлення з основними історичними періодами розвитку філософсько-правової думки, а також ідеями, концепціями та теоріями, що були теоретично реалізовані;
- опанування знаннями правової онтології, правової гносеології, правової аксіології та правової антропології;
- засвоєння фундаментальних знань про природу, сутність, поняття та основні властивості прав людини;
- ознайомлення з еволюцією прав людини, поколіннями прав людини та тенденціями їх розвитку;
- вивчення класифікації та характеристики основних видів прав людини, включаючи громадянські, політичні, економічні та соціальні права;
- опанування знаннями про юридичні гарантії реалізації прав людини, системи їх захисту на національному та міжнародному рівнях;
- розуміння конституційних засад обмеження прав людини та меж допустимих обмежень;
- формування у здобувачів вищої освіти вмінь здійснювати глибокий аналіз правових явищ за допомогою методології пізнання права в умовах зростання інформації і постійного ускладнення законодавства;
- прищеплення навиків сучасного юридичного мислення, які дозволили б систематизувати одержані знання з галузевих юридичних дисциплін;

- прищеплення навиків застосування понятійного апарату та методологічного інструментарію, що розробляється філософією права та теорією прав людини;

- формування у здобувачів вищої освіти вмінь виявляти загальні тенденції розвитку правової реальності та сучасні виклики у сфері захисту прав людини.

Вказані завдання реалізуються шляхом спільної активної роботи викладача та здобувачів вищої освіти на лекційних і семінарських заняттях, а також в процесі самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Остання спрямована на закріплення, розширення і поглиблення знань, одержаних на лекційних та семінарських заняттях. Причому, самостійна робота передбачає прищеплення навиків та вмінь роботи з науковою та навчальною літературою і нормативними джерелами, креативного, правильного та обґрунтованого правового мислення, вмінь проводити самостійний аналіз досліджуваних проблем, здійснювати узагальнення, робити власні висновки.

Навчальна програма з філософії права та методології наукових досліджень включає також і ряд питань, що виносяться на самостійну роботу здобувачів вищої освіти, а їх обговорення відповідно не включається в обсяг аудиторних годин. Тому вивчення цих питань потребує додаткового часу, який зараховується в самостійну роботу. Причому, на самостійну роботу здобувачів вищої освіти виносяться не тільки питання, які не розглядаються на лекційних та семінарських заняттях, а також і ті питання, що потребують додаткового, поглибленого вивчення. А це в свою чергу дає змогу здобувача вищої освітим суттєво розширити свій світогляд, ознайомитись з різними поглядами і дискусіями вчених, побачити з рекомендованих до відповідних тем джерел дійсну значимість і ступінь розробленості досліджуваних проблем, визначити свою позицію зі спірних аспектів, проявити певну самостійність та креативність мислення.

З цією метою на самостійну роботу здобувача вищої освітим виноситься детальний перелік питань для самостійного вивчення, визначаються ключові поняття розглядуваної теми, в окремих випадках рекомендується виконати схематичні та теоретико-аналітичні завдання. Сформульовані до кожної теми методичні вказівки допоможуть здобувача вищої освітим зорієнтуватися в навчальному матеріалі, визначити логічну структуру теми та кожного питання, що виноситься на самостійне вивчення, і таким чином самостійно

сформувати логічно побудовані, структуровані, чіткі, вичерпні відповіді на поставлені питання.

Вивчення питань, винесених на самостійну роботу здобувачів вищої освіти сприятиме аналізу як традиційних підходів до правових явищ, понять, категорій, так і спробу їх переосмислення в світлі сучасних реалій, що є особливо цінним для сучасної правової освіти. Самостійна робота має на меті стимулювати пізнавальні, інтелектуальні здібності здобувачів вищої освіти до глибшого дослідження питань філософії права та методології наукових досліджень.

Самостійна робота здобувачів вищої освіти спрямована на вивчення та поглиблення тих питань або окремих їх аспектів, які не охоплюються лекційним курсом і не виносяться для обговорення на семінарських заняттях. Тому здобувачі вищої освіти повинні самостійно вивчити ці питання і підготувати на них відповіді, враховуючи методичні вказівки та рекомендації, що містяться в даному навчально-методичному виданні.

Врахування викладених в цьому навчально-методичному виданні вказівок дозволить ґрунтовно вивчити питання філософії права та методології наукових досліджень, шляхом спільної активної роботи викладача та здобувачів вищої освіти на семінарських заняттях, а також спрямує пізнавальну активність здобувачів вищої освіти на вивчення багатьох важливих дискусійних правових питань, недостатньо висвітлених або взагалі обійдених увагою на лекційних заняттях, сприятиме ґрунтовному засвоєнню знань з дисципліни, здобуттю достатніх та необхідних знань з філософії права та методології наукових досліджень, розвитку правового мислення та розширенню світогляду здобувачів вищої освіти, що навчаються за спеціальністю D8 «Право».

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, ФУНКЦІЇ, СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАНЬ

Філософія права посідає особливе місце в системі теоретичних знань про право та державу. Тема присвячена з'ясуванню фундаментальних засад філософії права як особливої сфери знань і дає загальне уявлення про її предмет, функції та структуру. Вивчення теми має на меті здобуття знань про сутнісні характеристики філософії права, її дисциплінарний статус та значення для розвитку юридичної науки і практики.

Насамперед, слід з'ясувати, що право є об'єктом вивчення багатьох наук, тому необхідно чітко визначити специфіку саме філософсько-правового підходу до його осмислення. Філософія права, будучи міждисциплінарною наукою, досліджує не просто позитивне право чи окремі правові явища, а фундаментальні, метафізичні засади права, його сутність та смисл. Слід підкреслити, що глибина та фундаментальність проблем, які вивчаються цією наукою, зумовлюють її особливе значення для формування правового світогляду юриста.

Особливу увагу слід звернути на дискусійність питання про дисциплінарний статус філософії права. Необхідно проаналізувати основні підходи до його вирішення, розглянути аргументи на користь розуміння філософії права як філософської дисципліни, юридичної науки або міждисциплінарної галузі знань.

Для повного засвоєння питання про предмет філософії права слід ширше і глибше ознайомитись із сучасними інтерпретаціями предметного поля цієї науки, розглянути різні підходи до його визначення в межах основних філософсько-правових шкіл і напрямів.

Студентам необхідно звернути особливу увагу на систему функцій філософії права, які відображають її роль у пізнанні та перетворенні правової реальності. Важливо усвідомити специфіку кожної з функцій (світоглядної, методологічної, аксіологічної тощо) та їх взаємозв'язок.

При вивченні структури філософії права слід детально розглянути її основні розділи (онтологію права, гносеологію права, аксіологію права, антропологію права), з'ясувати їх зміст та значення для цілісного філософсько-правового знання.

Принципово важливим є питання про місце філософії права в системі юриспруденції та її співвідношення із загальною теорією права. Студентам необхідно чітко усвідомити як спільні риси, так і відмінності між цими дисциплінами, зрозуміти їх взаємодоповнюваність у системі правового знання.

Завершальним аспектом вивчення теми є з'ясування практичного значення філософії права для юридичної науки та практики. Важливо розуміти її роль у формуванні правового світогляду, розвитку правового мислення, вдосконаленні правотворчої та правозастосовної діяльності.

Питання для обговорення:

1. Поняття та характерні риси філософії права.
2. Дисциплінарний статус філософії права.
3. Предмет філософії права: сучасні інтерпретації.
4. Функції філософії права.
5. Структура філософії права.
6. Місце філософії права в системі юриспруденції. Філософія права і загальна теорія права: співвідношення.
7. Значення філософії права для юридичної науки та практики.

Ключові поняття: філософія права, предмет філософії права.

Теоретико-аналітичні завдання:

1. Чи можливі “дві” філософії права: “філософська філософія права” і “юридична філософія права”? Відповідь обґрунтуйте.
2. Проаналізуйте, навівши приклади, взаємозв'язок філософії права з суспільними неюридичними науками про право.
3. Проаналізуйте, навівши приклади, взаємозв'язок філософії права з юридичними науками.

Реферати:

1. Дискусія про предмет філософії права
2. Сутність філософського підходу до права
3. Філософія права в Україні: історія становлення і розвитку

Контрольні запитання:

1. Які існують погляди на предмет філософії права і який з них здається Вам найбільш обґрунтованим?
2. Чим відрізняються предмет філософії права від предмета загальної теорії права?
3. Що становить особливості методу філософії права?
4. Яке місце посідає філософія права в системі філософських наук?
5. Яке місце посідає філософія права в системі юридичних наук?
6. Сформулюйте основне питання філософії права.
7. Які функції виконує філософія права?
8. Чому майбутньому юристу необхідно вивчати філософію права?

Додаткова література до теми:

1. Варга Ч. Філософія права, теорія права і майбутнє теоретико-правової думки. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 116-130.
2. Жоль К.К. До питання про предметну область і методи сучасної філософії права. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 37-40.
3. Козюбра М. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 27-32.
4. Козюбра М. Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність. *Філософія права і загальної теорії права*. 2012. № 1. С. 107-116.
5. Костицький М.В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 17-21.
6. Максимов С. Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 33-36.
7. Мамченко Н. Теорія та філософія права: проблема розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 3-5.
8. Меленко С.Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки: монографія. Чернівці, 2013. 432 с.
9. Музика І.В. Філософія права й соціологія права: проблема співвідношення. *Проблеми філософії права*. Том III. 2005. С. 233-237.
10. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 41-43.

11. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 22-26.
12. Рабінович П. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С.13-21.
13. Савчук С.В. Юридична соціологія і філософія права. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 176-181.
14. Сливка С.С. Об'єкт і предмет філософії права. *Проблеми філософії права*. Том VI-VII. 2008-2009. С. 42-48.
15. Сливка С. Філософія права: методологічне осмислення. *Право України*. 2011. № 8. С. 61-70.
16. Тарасов М. Юридична наука та наукова раціональність (до питання про філософсько-методологічне самовизначення юриспруденції). *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 68-76.
17. Шмоткін О. В. Філософія права як фундаментальна юридична наука. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С.307-320.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Історія філософсько-правової думки є фундаментальною складовою філософії права, яка розкриває еволюцію уявлень про право, справедливість та державу від найдавніших часів до сучасності. Тема присвячена вивченню основних етапів розвитку філософсько-правової думки та ознайомленню з ключовими концепціями видатних мислителів різних епох. Вивчення теми має на меті здобуття знань про історичний розвиток філософсько-правових ідей, їх взаємозв'язок та вплив на сучасне розуміння права.

Насамперед, слід з'ясувати основні підходи до періодизації розвитку філософсько-правової думки, усвідомити критерії виділення окремих періодів та їх особливості. Важливо розуміти, що кожен історичний період характеризується власним баченням права, яке відображає соціально-культурний контекст епохи.

Особливу увагу слід звернути на античний період як колыску європейської філософсько-правової традиції. Необхідно проаналізувати внесок давньогрецьких мислителів у формування

базових категорій правового мислення, зокрема концепцій природного права, справедливості, закону. Слід підкреслити значення римської юридичної думки для розвитку правової культури.

При вивченні середньовічної філософсько-правової думки важливо усвідомити специфіку теологічного обґрунтування права та вплив християнського світогляду на розуміння природного права. Студентам необхідно зрозуміти особливості синтезу античної філософсько-правової спадщини з християнським віровченням.

Для повного розуміння філософсько-правової думки епохи Відродження та Реформації слід ширше і глибше ознайомитись із соціально-політичними передумовами формування юридичного світогляду цього періоду, з'ясувати вплив гуманістичних ідей на розвиток правової думки.

Студентам необхідно звернути особливу увагу на філософію права Нового часу та епохи Просвітництва, коли було закладено основи сучасного розуміння права, держави та прав людини. Важливо простежити становлення раціоналістичної традиції в осмисленні права та розвиток теорії природних прав.

Принципово важливим є вивчення філософсько-правових вчень другої половини XVIII – початку XX століття, коли сформувалися основні напрями сучасної філософії права. Слід детально розглянути класичні концепції І. Канта та Г. Гегеля, становлення правового позитивізму, історичної школи права, соціологічної юриспруденції.

При розгляді найновішого періоду розвитку філософії права необхідно проаналізувати основні тенденції в осмисленні права у XX-XXI століттях. Особливу увагу слід приділити відродженню природно-правового мислення, розвитку аналітичної філософії права, трансформації юридичного позитивізму та формуванню інтегративних підходів до праворозуміння.

Для успішного засвоєння теми студентам рекомендується: 1) простежити історичну наступність філософсько-правових ідей; 2) виявити взаємозв'язок між соціально-історичними умовами та розвитком правової думки; 3) порівняти різні підходи до розуміння права в межах основних філософсько-правових шкіл; 4) усвідомити значення історичної спадщини для сучасного розуміння права.

Питання для самостійного вивчення:

1. Періодизація розвитку філософії права: основні підходи.

2. Виникнення та розвиток філософсько-правових поглядів в античний період (Сократ, софісти, Платон, Аристотель, стоїки, Цицерон, римські легісти).

3. Становлення філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя (Августин Аврелій, Фома Аквінський).

4. Формування передумов юридичного світогляду у філософсько-правовій думці Відродження та Реформації (Н. Макіавеллі, М. Лютер).

5. Філософія права Нового часу та епохи Просвітництва (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, Ш. Л. Монтеск'є, К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах).

6. Філософсько-правові вчення у Західній Європі другої пол. XVIII – поч. XX ст.

6.1. Філософсько-правові вчення І. Канта, Г. Гегеля.

6.2. Зародження і розвиток правового позитивізму (Дж. Остін, К. Бергбом, А. Есмен).

6.3. Історична школа права.

6.4. Філософсько-правова концепція марксизму.

6.5. Соціологічна юриспруденція (Р. фон Ієрінг, Л. Дюгі, Ф. Жєні, Є. Ерліх, Р. Паунд). Реалістична школа права.

7. Найновіший період розвитку філософії права.

7.1. Сучасні концепції природного права (А. Рейнах, М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхоффер, А. Кауфманн, П. Рікьор, К.-О. Апель, Ю. Хабермас).

7.2. Природно-правова тенденція в сучасній аналітичній філософії права (Л. Фуллер, Дж. Фінніс, Дж. Роулз, Р. Дворкін).

7.3. Сучасні концепції юридичного позитивізму (Г. Кельзен, Г. Харт)

7.4. Ідея інтегративного праворозуміння.

Теоретико-аналітичне завдання:

Ознайомтесь з основними концепціями та підходами до праворозуміння і випишіть в зошит відмінності в тлумаченні поняття та сутності права представниками різних філософських шкіл, напрямків, теорій.

Додаткова література до теми:

1. Бернюков А.М. Загальний зміст юридичної герменевтики. *Право України*. 2007. № 8. С. 18-21.
2. Ерліх Є. Соціологія права (1922). *Проблеми філософії права*. Том III. 2005. С. 161-167.
3. Козловський А.А. Психологічна концепція права Л.Й. Петражицького. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 47: Педагогіка та психологія. 1999. С. 158-169.
4. Музика М. П. Витоки ірраціоналістичних ідей у праві. *Право. ua*. 2016. № 3. С. 34-40.
5. Музика М. П. Ірраціоналістичні течії у філософії права. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_9.
6. Музика М. Екзистенціалізм як ірраціональний напрям у філософії права. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. №4.
7. Петражицький Л.Й. Нариси з філософії права. Київ: Дакор, 2020. 148 с.
8. Прокопов Д. Деонтологічні системи природного права у європейській правовій думці XVII – середини XVIII століть. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 17-24.
9. Сливка С.С. Природно-правові джерела формування позитивістської концепції. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 173-175.
10. Честнов М. Посткласична теорія права: контури нової парадигми. *Право України*. 2011. № 8. С. 109-115.
11. Абросімов Є., Скалзуб Н. Особливості філософії права в Україні. *Публічне право*. 2015. № 2 (18). С. 304-309.
12. Альчук М. П. Богдан Кістяківський. На захист права. *Проблеми філософії права*. Том IV-V. 2006-2007. С. 207-211.
13. Альчук М.П. Богдан Кістяківський про реальність об'єктивного права. *Проблеми філософії права*. Том VI-VII. 2008-2009. С. 73-78.
14. Бігун В. С. Філософія права в Україні (1990-2005): здобутки і перспективи (Додаток: перелік дисертацій зі спеціальності «філософія права»). *Проблеми філософії права*. Том IV-V. 2006-2007. С. 200-206.
15. Лясковець О., Макушев П. Позитивістська парадигма в українській юридичній думці (60-ті рр. XIX - 20-ті рр. XX ст.): монографія. Харків: Апостроф, 2010. 480 с.

16. Семенова Н. Розвиток філософсько-правової думки в Україні: запозичення кращої світової спадщини. *Право України*. 2003. № 9. С. 158-165.

17. Тимошенко В. Ідея прав людини у творчості Б. Кістяківського. *Право України*. 2011. № 8. С. 324-329.

18. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. К.: Український Світ, 2000. 756 с.

ТЕМА 3. ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

Онтологія права є фундаментальним розділом філософії права, що досліджує сутнісні характеристики права як особливого феномену буття. Тема присвячена вивченню багатовимірної природи права, його буттєвих форм та закономірностей існування в контексті культури та цивілізації. Вивчення теми має на меті формування глибинного розуміння права як складного соціокультурного явища, його онтологічних засад та взаємозв'язків з іншими сферами суспільного буття.

Насамперед, слід з'ясувати особливості права як специфічної реальності, що має власні закономірності існування та розвитку. Студентам необхідно усвідомити нормативно-деонтологічну природу права, його темпоральні та просторові характеристики. Особливу увагу слід приділити діалектиці форми і змісту в праві, співвідношенню можливого і дійсного, належного і суцього, абстрактного і конкретного.

При вивченні права як феномену культури важливо розуміти його роль у становленні та розвитку цивілізації. Студентам необхідно звернути увагу на взаємозв'язок права з іншими культурними феноменами, зокрема мораллю, яка виступає одним із джерел права та важливим чинником його легітимації.

Особливу увагу слід приділити дослідженню духовно-культурних, економічних та соціальних детермінант генезису та становлення права. Важливо усвідомити, що право не є ізольованим явищем, а перебуває у складній системі взаємозв'язків з різноманітними суспільними факторами, які впливають на його формування та розвиток.

При вивченні різноманітності цивілізацій та відповідних правових систем необхідно розуміти, що право є культурно обумовленим феноменом, який відображає особливості різних цивілізаційних типів. Студентам важливо усвідомити діалектику універсального та специфічного в праві різних культур та цивілізацій.

Для повного засвоєння теми студентам рекомендується ознайомитися з класичними та сучасними філософсько-правовими концепціями, що досліджують онтологічні аспекти права, працями видатних філософів права та теоретиків культури. Важливим є також вивчення конкретних прикладів впливу культурних, економічних та соціальних факторів на формування та розвиток різних правових систем.

Питання для самостійного вивчення:

1. Багатогранність феномену права.

- 1.1. Право як особлива реальність.
- 1.2. Нормативно-деонтологічна природа права.
- 1.3. Часове та просторове буття права.
- 1.4. Зміст і форма, можливість і дійсність у праві.
- 1.5. Єдність у праві минулого, сучасного, майбутнього.
- 1.6. Співвідношення належного і суцього у праві.
- 1.7. Абстрактне й конкретне у праві.

2. Духовно-культурні, економічні та соціальні детермінанти генезису та становлення права.

3. Право як феномен культури.

- 2.1. Місце та роль права в становленні цивілізації.
- 2.2. Різноманітність цивілізацій та відповідних правових систем.
- 2.3. Мораль як одна з передумов виникнення та джерело права.

Ключові поняття: онтологія права, правова реальність, правова дійсність, правове буття, форми буття права, сутність права, праворозуміння, тип праворозуміння, юс натуралізм, юридичний позитивізм, соціологічна юриспруденція.

Додаткова література до теми:

1. Бандура О. Онтологія права як складова філософської онтології (попередні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*: науковий журнал. 2021. № 2. Том 22. С.48-55.
2. Бернюков А. Правова реальність: постановка питання в сучасному методологічному форматі. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 3. С. 3-7.
3. Бернюков А.М. Юридична реальність: монографія. Хмельницький: ЦНТІ, 2016. 389 с.
4. Біржакова Є. О. Властивості права в контексті природно-правового праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 60-64.
5. Геселев О. В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 305-312.
6. Добренька Н. В. Основні концептуальні підходи до праворозуміння. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3. С. 21-26.
7. Дудаш Т. Праворозуміння крізь призму герменевтики. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Редкол.: Рабінович П.М. (гол. ред.) та ін. Серія 1. Дослідження та реферати. Вип. 22. Львів: Край, 2010. 248 с.
8. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень. Одеса: Юрид. література, 2006. 302 с.
9. Карпічков В. О. Правова реальність: категоріальний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2014. Випуск 25. Том 1. С. 45-49.
10. Карпічков В. О. Функції правової реальності: поняття та критерії класифікації. *Наше право: Науково-практичний журнал*. 2014. № 4. С. 11-16.
11. Коваленко І. І. Інтегративне праворозуміння в контексті феноменологічного осягнення права. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2. С. 129-140.
12. Ковтонюк А. М. Співвідношення основних типів праворозуміння. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 54-58.

13. Козловський А. Праворозуміння: буття-в-собі, буття-для-себе, буття-для-іншого (досвід феноменологічного аналізу). *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 84–94.
14. Козюбра М. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12-42.
15. Козюбра М. Основні форми буття права та взаємовідносини між ними. *Право України*. 2011. № 8. С. 21-31.
16. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, види та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10-21.
17. Колодій А, Колодій О. Праворозуміння: теорія, політика, практика. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 12-18.
18. Кравець В.М. Співвідношення природно-правового, історичного та позитивістського підходів до визначення сутності права. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 13. 2001. С. 20-25.
19. Лобода Ю.П. Феномен права та традиція праворозуміння. *Проблеми філософії права*. Том IV-V. 2006-2007. С. 84-92.
20. Луцький Р. П. Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С.52-56.
21. Максимов С. І. Класична і некласична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 61–68.
22. Максимов С.И. Правовая реальность: Опыт философского осмысления. Х.: Право, 2002. 318 с.
23. Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 36-41.
24. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): Монографія. Одеса: Юрид. літ., 2002. 280 с.
25. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку. О.: Юрид. літ., 2001. 160 с.
26. Павлишин О.В. Правова реальність як знакова система: монографія. Харків, 2017. 336 с.
27. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. №1-2. С. 15-29.

28. Рабінович П. Людські потреби – глибинний визначальний чинник праворозуміння. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 14-24.
29. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. *Право України*. 2009. № 3. С. 65-70.
30. Савенко В.В. Закон у структурі правової реальності: монографія. Тернопіль: Астон, 2015. 460 с.
31. Савенко В. В. Правова реальність як відображення буття права. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2015. № 1(1). С. 9-15.
32. Слюсаренко О. Л. Праворозуміння в епоху постмодерну. *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 7-11.
33. Стовба О.В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права. *Проблеми філософії права*. Т. III. 2005. С. 24-31.
34. Стовба О.В. Право і час: монографія. Харків: Тім Пабліш Груп, 2016. 368 с.
35. Стовба О. Темпоральна онтологія права. Пролегомени. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 95-101.
36. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 366-371.
37. Шевченко А. Є. Проблеми праворозуміння очима сучасних науковців. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 399-400.
38. Ющик О. Про необхідність пізнання сутності та визначення поняття права. *Право України*. 2010. № 4. С. 106-114.

ТЕМА 4. ГНОСЕОЛОГІЯ ПРАВА

Гносеологія права є важливим розділом філософії права, що досліджує природу, можливості та межі пізнання правової реальності. Тема присвячена вивченню особливостей правового пізнання, його методологічних засад та ролі в процесі правотворення. Вивчення теми має на меті формування розуміння специфіки пізнавальних процесів у правовій сфері та їх значення для розвитку правової науки і практики.

Насамперед, слід з'ясувати сутність гносеологічного та епістемологічного підходів до вивчення права, їх спільні риси та відмінності. Студентам необхідно усвідомити специфіку права як особливого об'єкта пізнання та способу світосприйняття, що має власні закономірності та особливості.

При вивченні основних проблем правової гносеології особливу увагу слід приділити питанням об'єктивності права, співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в правовому пізнанні. Важливо розуміти різні пізнавальні установки - когнітивізм та нонкогнітивізм - та їх вплив на розуміння природи правового знання.

Студентам необхідно звернути увагу на основні типи правової гносеології - емпіризм, раціоналізм та інтуїтивізм. Важливо усвідомити особливості кожного з цих підходів, їх переваги та обмеження у пізнанні правової реальності. При цьому слід розуміти, що ці підходи не є взаємовиключними, а можуть доповнювати один одного у процесі правового пізнання.

Особливу увагу слід приділити ролі наукового пізнання у процесі правотворення. Студентам важливо зрозуміти, як теоретичне осмислення правової реальності впливає на формування та розвиток правових норм, принципів та інститутів. При цьому необхідно усвідомлювати взаємозв'язок між науковим пізнанням права та практичною юридичною діяльністю.

Для повного засвоєння теми студентам рекомендується ознайомитися з основними гносеологічними концепціями в історії філософії права, працями видатних теоретиків права та філософів, що досліджували проблеми правового пізнання. Важливим є також вивчення сучасних методологічних підходів до пізнання правової реальності та їх застосування в юридичній науці та практиці.

Особливу увагу слід звернути на практичне значення правової гносеології для розвитку юридичної науки, вдосконалення законодавства та правозастосовної практики. Студентам важливо усвідомити, що розуміння гносеологічних аспектів права є необхідною умовою формування професійного юридичного мислення та ефективної правової діяльності.

Питання для самостійного вивчення:

1. Сутність гносеологічного та епістемологічного аспекту філософсько-правових досліджень.

2. Основні проблеми правової гносеології.
3. Право як особливий спосіб світосприйняття.
4. Проблема об'єктивності права.
5. Пізнавальна установка (когнітивізм та нонкогнітивізм).
6. Типи правової гносеології (емпіризм, раціоналізм, інтуїтивізм).
7. Роль наукового пізнання у процесі правотворення.

Ключові поняття: гносеологія права, правове пізнання, правового мислення, правова аргументація, парадигма права, ідея права, правова доктрина, істина у праві.

Реферати:

1. Проблема об'єктивності права.
2. Істина у праві: класична та сучасні інтерпретації.
3. Методологічні проблеми юридичної науки.

Додаткова література до теми:

1. Андрюшко І.Я. Правове мислення у контексті герменевтики права. *Держава і право: Юридичні і політичні науки: зб.наук.праць.* 2012. Вип. 55. С. 100-105.
2. Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
3. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. Київ: НАВСУ, 2000. 200 с.
4. Бандура О. Істина як загальна та правова цінність. *Право України.* 2010. № 2. С. 88-95.
5. Бернюков А.М. Юридичне мислення як гносеологічна основа правової герменевтики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. Збірник наукових праць. 2006. Вип. 3. С. 385-394.
6. Варга Ч. Правова доктрина: методологія та онтологія. *Право України.* 2011. № 8. С. 99-108
7. Гарасимів Т. Філософське осмислення світоглядних засад філософії права у контексті правового пізнання. *Право і безпека.* 2009. № 2. С. 95-101.
8. Дудченко В.В., Аракелян М.Р., Завальнюк В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції: навчальний посібник. Київ: Фенікс, 2014. 184 с.

9. Козловський А.А. Герменевтичні константи правового пізнання. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 62: Правознавство. 1999. С. 5-10.
10. Козловський А.А. Гносеологічна сутність права. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 131: Правознавство. 2002. С. 5-8.
11. Козловський А.А. Право як пізнання: вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
12. Музика М. П. Феноменологія як пошук нових ірраціоналістичних тенденцій в осмисленні права. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1 (65). С. 136-149.
13. Оніщенко Н. М. Правова доктрина, юридична наука та захист прав людини (коефіцієнт корисної дії). *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 11-15.
14. Орлова О. Сутність правового мислення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Сер. 21. Право. Вип. 21. Ч. II. Т. I. С.88-90.
15. Панов М. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. №1. С. 9-22.
16. Ющик О. Юридична доктрина України: актуальність і науково-методологічні основи. *Право України*. 2021. № 2. С. 13-28.

ТЕМА 5. АКСІОЛОГІЯ ПРАВА

Аксіологія права є фундаментальним розділом філософії права, що досліджує ціннісні аспекти правової реальності та місце права в системі соціальних цінностей. Тема присвячена вивченню як формально-юридичних, так і змістовних цінностей права, а також його взаємозв'язку з фундаментальними соціальними цінностями. Вивчення теми має на меті формування розуміння ціннісної природи права та його ролі у забезпеченні найважливіших соціальних цінностей.

Насамперед, слід з'ясувати сутність формально-юридичних цінностей права, які забезпечують його функціонування як нормативної системи. Студентам необхідно усвідомити значення таких цінностей як правова визначеність, системність права, його

загальнообов'язковість та формальна рівність для ефективного правового регулювання.

При вивченні змістовних (соціокультурних) цінностей права особливу увагу слід приділити їх культурно-історичній обумовленості та значенню для розвитку суспільства. Важливо розуміти, що право не лише втілює певні цінності, але й само виступає як соціальна цінність, що забезпечує стабільність та розвиток суспільства.

Студентам необхідно звернути особливу увагу на взаємозв'язок права з фундаментальними соціальними цінностями - справедливістю, свободою та рівністю. Важливо усвідомити, що право є не лише інструментом забезпечення цих цінностей, але й способом їх конкретизації та узгодження в суспільному житті.

При дослідженні співвідношення права і порядку слід розуміти діалектику свободи та упорядкованості в правовому регулюванні. Студентам важливо усвідомити, що правовий порядок є не просто обмеженням свободи, а необхідною умовою її реалізації в суспільстві.

Особливу увагу слід приділити взаємозв'язку права і відповідальності. Важливо розуміти, що відповідальність є не лише наслідком порушення правових норм, але й необхідною умовою реалізації правових цінностей та забезпечення правопорядку.

Для повного засвоєння теми студентам рекомендується ознайомитися з класичними та сучасними філософсько-правовими концепціями, що досліджують ціннісні аспекти права, працями видатних філософів права та теоретиків цінностей. Важливим є також вивчення практичних аспектів втілення правових цінностей у законодавстві та правозастосовній практиці.

Особливу увагу слід звернути на значення аксіологічного підходу для розуміння сутності права та його ролі в сучасному суспільстві. Студентам важливо усвідомити, що ціннісне осмислення права є необхідною умовою його ефективного функціонування та розвитку, а також важливим елементом професійної правосвідомості юриста.

Питання для самостійного вивчення:

1. Формально-юридичні цінності права.
2. Змістовні (соціокультурні) цінності права.
3. Право та справедливість.
4. Право та свобода.
5. Право та рівність.

6. Право і порядок.
7. Право і відповідальність.

Додаткова література до теми:

1. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2005. №4. С.23-32.
2. Горобець К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 218 с.
3. Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2012. 736 с.
4. Ковальчук О.Г. Приватна власність, свобода, відповідальність: взаємні зв'язки в контексті філософії права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 466-472.
5. Козловський А.А. Сутнісні характеристики гносеологічно-екзистенціальної структури правового принципу справедливості. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 2. С. 17-22.
6. Коломієць Ю., Задерій І. Гідність людини як юридична категорія. *Право і безпека*. 2011. № 2. С. 15-19.
7. Оніщенко Н.М. Аксиосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. *Проблеми філософії права*. Том VI-VII. 2008-2009. С. 54-59.

ТЕМА 6. АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

Антропологія права є важливим напрямом філософсько-правових досліджень, що розглядає право крізь призму людської природи та сутності. Тема присвячена вивченню природних прав людини, їх філософського обґрунтування та розвитку в контексті соціальної еволюції. Вивчення теми має на меті формування глибинного розуміння антропологічних засад права та їх значення для розвитку концепції прав людини.

Насамперед, слід з'ясувати сутність основоположних "природних" прав людини через призму різних

філософсько-світоглядних підходів. Студентам необхідно усвідомити, як різні філософські традиції обґрунтовують існування невід'ємних прав людини та їх значення для правової системи.

При вивченні основоположних прав людини як соціального явища особливу увагу слід приділити їх історичній еволюції та соціальній обумовленості. Важливо розуміти діалектику природного та соціального в правах людини, їх взаємозв'язок з розвитком суспільства та культури.

Студентам необхідно звернути особливу увагу на концепцію людської гідності як фундаментальної основи природних прав. Важливо усвідомити, що гідність людини є не просто одним із прав, а джерелом та обґрунтуванням усієї системи прав людини.

При дослідженні покоління прав людини та проблем їх класифікації слід розуміти історичну динаміку розвитку прав людини та їх взаємозв'язок із соціальними, економічними та культурними змінами в суспільстві. Студентам важливо усвідомити, що різні класифікації прав людини відображають багатомірність цього феномену.

Особливу увагу слід приділити проблемам здійснення прав людини та їх обмеження. Важливо розуміти принципи встановлення правообмежень, їх легітимні підстави та необхідність забезпечення балансу між різними правами та суспільними інтересами.

При вивченні загальних тенденцій розвитку прав і свобод людини необхідно розуміти діалектику універсалізації та диференціації в еволюції прав людини. Студентам важливо усвідомити значення міжнародних стандартів прав людини та їх вплив на національні правові системи.

Для повного засвоєння теми студентам рекомендується ознайомитися з класичними та сучасними філософськими концепціями прав людини, працями видатних теоретиків природного права та правової антропології. Важливим є також вивчення міжнародних документів з прав людини та практики їх застосування.

Особливу увагу слід звернути на сучасні виклики у сфері прав людини, пов'язані з глобалізацією, технологічним розвитком та культурним різноманіттям. Студентам важливо усвідомити, що антропологічний підхід до права допомагає краще зрозуміти універсальну природу прав людини та необхідність їх захисту в сучасному світі.

Питання для самостійного вивчення:

1. Поняття основоположних “природних” прав людини: основні філософсько-світоглядні підходи.
2. Сутність основоположних прав людини як соціального явища.
3. Гідність людини як фундамент усіх її “природних” основоположних прав.
4. Покоління прав людини. Проблема класифікації прав людини.
5. Здійснення прав людини: проблеми його обмежування. Межі прав людини (поняття, класифікація). Принципи та підстави встановлення та застосування правообмежень.
6. Загальні тенденції розвитку прав і свобод людини (соціально-філософський аспект).

Діалектика універсалізації назв та урізноманітнення змісту й меж прав людини. Стандарти прав людини.

Додаткова література до теми:

1. Бігун В.С. Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема. *Проблеми філософії права*. Том I. 2003. С. 126-128.
2. Бліхар В. С., Рувін О. Г. Свобода. Громадянське суспільство. Держава. Філософсько-правовий дискурс: монографія. Київ: КНІСЕ, 2015. 357 с.
3. Бобровник С. В. Право та правосвідомість: взаємозалежність. *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 67-72.
4. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікти у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка, 2011. 384 с.
5. Варакута І. О. Правова свідомість, правове виховання та правова освіта: парадигма взаємообумовленості. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 91-95.

6. Жаровська І. М., Ортинська Н. В., Шай Р.Я. Правова глобалізація: монографія. Львів, 2016. 188 с.
7. Завальнюк В. Юридична антропологія та типологія сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 14-18.
8. Кушерець В.І., Кравець В.М., Мосьондз С.О. Антропологія права: навч. посіб. За ред. В.І.Кушерця. К.: Знання України, 2011. 223 с.
9. Литвинов О.М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
10. Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата, Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна, Л. Доронічевої. К.: Ніка-Центр, 2008. 320 с.
11. Штурцев Ю. Ю. Антропологія права як сфера наукової діяльності. *Проблеми філософії права*. Том IV-V. 2006-2007. С. 193-199.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підручники та навчальні посібники з філософії права:

1. The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law / Edited by Jules L. Coleman, Kenneth Einar Himma, and Scott J. Shapiro. New York, 2002. 737 p.
2. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В.А.Яценко; за заг. ред.О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.
3. Балинська О.М. Філософія права (вербально-біхевіористський підхід): словник (категорії, поняття, терміни). Львів: ПАІС, 2008. 164 с.
4. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. К.: ВД «ІН ЮРЕ», 2006. 472 с.
6. Вовк В.М. Філософія права: Навчально-методичні матеріали. Івано-Франківськ: Вид-во «Сімик», 2006. 188 с.
7. Габрієлян О.А., Кальной І. І., Цветков О. П.. Філософія історії: підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. К.: Академвидав, 2010. 213 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
9. Гайдулін О.О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння. Підручник К.: НУОУ, 2019. 436 с.
10. Дворкін Р. Серйозний погляд на філософію права / Пер. з англ. А. Фролкін. К.: Основи, 2000. 519 с.
11. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник. К.: ВД «Стилос»: ПЦ «Фоліант», 2006. 382 с.
12. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: [вибр. пр.: статті, аналіт. огляди, переклади] (2003 - 2010).Х.: Право, 2010. 336 с.

13. Марченко О.В. Філософія права: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний ун-т внутрішніх справ, 2015. 304 с.
14. Мірошніченко В. І., Ганьба О. Б., Зборовська Л. А. Філософія права: навч. посібник. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2016. 184 с.
15. Патей-Братасюк М. Г. Філософія права: Навчальний посібник. Тернопіль, 2006. 344с.
16. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Грищук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. За заг. ред. П.М. Рабінович. Львів, 2005. 290 с.
17. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
18. Рабінович П. М. Філософія права: навчальний посібник в 5 ч. Львів: Галицький друкар. 2014. Ч. 1-2.: Філософія права. Гносеологія права. 232 с.
19. Радбрух Г. Філософія права: Пер.з нім. Київ: ТанDEM, 2006. 316 с.
20. Сливка С.С. Філософія права: навч. посібник. К: Атіка, 2012. 256 с.
21. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб. Харків: Право, 2015. 192 с.
22. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г.Данільян, Л.Д.Байрачна, С.І.Максимов та ін.; за заг. ред. О. Г. Данильяна. Х.: Прапор, 2006. 272 с.
23. Філософія права: підручник. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2017. 208 с.
24. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. К.: Ніка-Центр, 2008. 320 с.
25. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена, Пер. з англ. П. Тарашук. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. 1256 с.
26. Циппеліус Р. Філософія права: пер. з нім. К.: ТанDEM, 2000. 300 с.
27. Циппеліус Р. Юридична методологія. К. : Реферат, 2004. 176 с

Довідкова та хрестоматійна література з філософії права:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Словник. К.: Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2009. 408 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
3. Вовк В.М., Кравець В.М., Симон Ю.С. та ін. Словник основних термінів з філософських дисциплін. К.: КНУВС, 2006. 120 с.
4. Торяник В.М., Макушев П.В. Філософія права (в схемах та визначеннях): навчально-методичний посібник. Дніпро: ВД «Гельветика», 2019. 152 с.
5. Философия права: хрестоматия: / сост.: Н. И. Панов, В. А. Бачинин, А. Д. Святоцкий; под ред. Н. И. Панова. К.: Ин Юре, 2002. 692 с.

Підручники та навчальні посібники з прав людини:

1. Alston P. International Human Rights: Textbook. New York: NYU School of Law, 2024. Open Access. <https://humanrightstextbook.org/>
2. Farrell E., Lohman M. Discover Human Rights: A Human Rights Approach to Social Justice Training Manual. Minneapolis: The Advocates for Human Rights, 2017. 211 p.
3. Войціховський А.В., Бакумов О.С., Варунц Л.Д. та ін. Права людини у міжнародному праві: Підручник. Х.: ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с.
4. Головатий С.П. Про людські права: Лекції. К.: Дух і Літера, 2016. 760 с.
5. Онишко О.Б. Міжнародний захист прав людини: Навч. посіб. Л.: ЛьвДУВС, 2022. 268 с.
6. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.
7. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: Навч. посіб. Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021. 312 с.
8. Сердюк О.В., Щокін Ю.В., Яковюк І.В. та ін. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Компендіум. Х.: Право, 2019. 404 с.
9. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: Навч. посіб. Х.: ФОП Голембовська О.О., 2018. 296 с.